

แผนที่ชุมชนและการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

COMMUNITY MAP AND COMMUNITY-BASED TOURISM ROUTING DESIGN : THUNG KHURU DISTRICT, BANGKOK

ศิริพันธ์ นันสุนานนท์ / SIRIPHAN NUNSUNANON

สายวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES, SCHOOL OF LIBERAL ARTS, KING MONGKUT'S UNIVERSITY OF TECHNOLOGY, THONBURI.

Received: January 3, 2019

Revised: June 25, 2019

Accepted: July 1, 2019

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของเขตทุ่งครุโดยการจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม และ 2) ออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวภายในของชุมชน โดยการศึกษาได้ใช้ระเบียบการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ซึ่งมีกลุ่มตัวอย่างสำหรับการเก็บข้อมูล มีจำนวน 30 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน อิหม่าม พระ นักพัฒนาชุมชนเขตทุ่งครุ ครูในโรงเรียนโดยใช้วิธีการเจาะจง ด้วยวิธีการแบบสอบถาม สัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และบันทึกภาพ ในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า 1) เขตทุ่งครุมีแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่หลากหลายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมมาตั้งแต่อดีต มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดินและน้ำที่ดึงดูดให้คนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่ง ก่อให้เกิดความเป็นพหุทางวัฒนธรรม (Multiculture) ที่หลากหลายของผู้คนในพื้นที่ที่ปรากฏในรูปของศาสนสถาน ได้แก่ วัด มัสยิด ศาลเจ้า ฯลฯ และแหล่งภูมิปัญญาทางอาชีพ เช่น แปลงปลูกส้ม ปศุสัตว์ เป็นต้น 2) การออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ตามแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งชุมชนเป็นเจ้าของทุนทางวัฒนธรรมร่วมกัน จากข้อมูลพบว่าชุมชนในเขตทุ่งครุบางส่วนที่ยังคงสภาพเป็นชุมชนดั้งเดิมเช่น หมู่ 3 หมู่ 5 บางมด มีแนวโน้มที่สามารถจัดรูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมแบบครึ่งวันและเต็มได้ ซึ่งเหมาะแก่เยาวชนและนักเรียน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และยอมรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรม ตลอดจนผู้ที่ชื่นชอบในวัฒนธรรมเชิงจิตวิญญาณที่ต้องการหาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ

คำสำคัญ : ความหลากหลายทางวัฒนธรรม, การท่องเที่ยวโดยชุมชน

Abstract

The objective of research were to explore the cultural learning resources of Thung Khru District with a cultural map and to design the travel routes within the community. The study was quantitative and qualitative research. There were 30 sample groups including community leaders, imams, monks, government officers, teachers in Thung Khru District, Bangkok. The data was collected through the questionnaire, interview method, focus group and then, the data was analyzed and presented with analytical description.

The study found that Thung Khru District had a variety of cultural learning resources related to a way of agricultural life for many years. There were plenty of soil and water resources

that attracted various groups of people to settle in the area. A multicultural diversity of people appeared in various places of worship, including temples, mosques, shrines, among others, and they were professional sources of wisdom, such as fruit farming and livestock. The study also showed that cultural tourism routes was designed by the concept of community-based tourism, using the community owned the cultural capital. The data showed that some communities in Thung Khru District that remain as traditional communities, such as Moo 3, Moo 5 Bang Mot, were possible to hold half-day and full day cultural tourism routes for youth and students to learn and accept cultural differences; as well as, those who like the spiritual culture.

Keyword : Multiculturalism, Community-based Tourism

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชนถือเป็นการท่องเที่ยวที่แสดงให้เห็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่หมายรวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชุมชนพร้อม ๆ กับการทำให้เกิดรูปแบบที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวในวิถีชีวิต ชนบทธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย ความเป็นชาติพันธุ์ ในท้องถิ่นอันเป็นการช่วยเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจต่อนักท่องเที่ยว

เขตทุ่งครุอยู่ทางตอนใต้ของกรุงเทพฯ และถือว่าเป็น 1 ใน 50 เขตการปกครองของกรุงเทพมหานคร ได้รับการจัดตั้งเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2540 มีพื้นที่ 26.84 ตารางกิโลเมตร (16,775 ไร่) และมีอาณาเขตติดต่อกับเขตราชบุรีบูรณะทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้ติดกับจังหวัดสมุทรปราการ และทิศตะวันตกติดกับเขตจอมทองและเขตบางขุนเทียน จังหวัดกรุงเทพมหานคร (ศูนย์การศึกษาออกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เขตทุ่งครุ, 2559) จากการสำรวจประชากรของมกราคม พ.ศ. 2561 เขตทุ่งครุมีประชากรทั้งหมด 122,178 คน มีจำนวนบ้าน 51,614 หลังคาเรือน มีความหนาแน่นของประชากร 4,552.08 ซึ่งในเขตทุ่งครุ แบ่งเป็น 2 แขวงคือ แขวงบางมด และแขวงทุ่งครุ ส่วนลักษณะการใช้พื้นที่แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของประชากรที่มีความหนาแน่นอยู่ในระดับปานกลางและน้อย และพื้นที่ในบางส่วนเป็นเกษตรกรรม

สำนักงานเขตทุ่งครุได้มีการจัดตั้งชุมชนทั้งหมดในเขต 29 ชุมชนเพื่อตอบสนองกับความต้องการของประชาชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่อยู่อาศัย อนามัย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และสังคมของชุมชนตลอดจนตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 1,244 ไร่

คิดเป็นร้อยละ 7.41 ของพื้นที่เขตทุ่งครุทั้งหมดของชุมชนที่ได้ รับการจัดตั้งตามกฎหมาย มีจำนวนประชากร 25,434 คน จำนวนบ้าน 6,015 หลังคาเรือน โดยแบ่งเป็นชุมชนแออัด 1 แห่ง ชุมชนเมือง 22 แห่ง ชุมชนชานเมือง 5 แห่ง และมีอาคารสูง 1 แห่ง ส่วนกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นของตนเอง มูลนิธิทางศาสนา (วาทีพ) และเช่า ส่วนใหญ่จะเป็นชาวไทยพุทธและมุสลิม รวมถึงคนไทยเชื้อสายจีนที่ได้เข้ามาผสมผสานทางวัฒนธรรม ต่อมามีการอพยพจากคนกรุงเทพฯ ตอนในที่ออกมาจับจองบ้านเพิ่มขึ้น เนื่องจากที่ ทุ่งครุไม่ประสบภัยน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2554 และการอพยพ ทางการเมืองของคนจากภูมิภาคต่าง ๆ เช่น ภาคอีสาน ใต้ (โดยเฉพาะแถบสตูลและ 3 จังหวัดชายแดนใต้) ภาคเหนือ และภาคกลาง รวมทั้งชาวต่างด้าว เช่น เขมร เมียนมา ฯลฯ และผู้ที่ไร้บ้านที่ดินเข้ามาตั้งหลักแหล่งทั้งชั่วคราวและถาวร (สำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร, 2561)

ปัจจุบันสภาพสังคมของเขตทุ่งครุมีลักษณะเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น พร้อมกับการเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็ว อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของ โครงข่ายคมนาคม และการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่าง กว้างขวาง ทำให้เกิดการอพยพของจำนวนประชากรที่ความ ต้องการพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น และมีการประกอบ กิจการพาณิชย์ รวมทั้งความต้องการทางสาธารณูปโภคที่ สูงขึ้น และปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมต่อพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิม ซึ่งปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้น ทำให้วิถีชีวิตในอดีตที่ กำลังจะเลือนหายไปจากสังคม การศึกษาและสำรวจ เรื่องราวประวัติศาสตร์วิถีชีวิตชุมชน จึงเป็นเรื่องที่จำเป็นและมีความสำคัญ เพื่อสร้างความเข้าใจและความหมายของ อัตลักษณ์แห่งวิถีชีวิตความเป็นพหุวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ในเขตทุ่งครุ ผ่านการจัดทำแผนที่ชุมชนทางวัฒนธรรมเพื่อ

รวบรวมวิถีชีวิตของชุมชน เมื่อได้ข้อมูลของวิถีชุมชนแล้ว เพื่อเป็นการเพิ่มคุณค่าทางวัฒนธรรมแต่ละชุมชนโดยการออกแบบเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในรูปแบบของการท่องเที่ยวโดยชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของเขตทุ่งครุ ด้วยการจัดทำเป็นแผนที่แสดงมรดกทางวัฒนธรรม
2. เพื่อจัดทำออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชุมชนของเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่อง แผนที่มรดกทางความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวโดยชุมชนในเขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร มีแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดเรื่องพหุวัฒนธรรม

แนวคิดเรื่องพหุวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่เริ่มต้นขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 ที่ประเทศออสเตรเลีย และแคนาดา อันเป็นผลมาจากนโยบายการกีดกันทางวัฒนธรรมของรัฐที่กีดกันชนพื้นเมือง ผู้อพยพใหม่ และผู้ที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากวัฒนธรรมกระแสหลัก ซึ่งในปัจจุบันพหุวัฒนธรรมได้เป็นแนวคิดที่สำคัญที่เผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง และส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนและวัฒนธรรมต่าง ๆ ต่อมาแนวคิดนี้ได้พัฒนาเป็นประเด็นมนุษยชนสากล ที่ช่วยสนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ในการต่อสู้เรียกร้อง ยืนยันสถานะทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มต่าง ๆ ที่พัฒนาไปสู่ประเด็นสิทธิทางวัฒนธรรม และสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม ทั้งนี้คำว่าพหุวัฒนธรรม หมายถึง การเปิดโอกาสและยอมรับในลักษณะเด่นของวัฒนธรรมอื่นที่อยู่ในสังคม รวมทั้งยังสามารถใช้ในบริบทของการสร้างความแตกต่างระหว่างการกลืนกินวัฒนธรรม อันเป็นแนวคิดแบบผสมผสานพันทางที่มองอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมกลุ่มต่าง ๆ ไม่ได้ชัดเจนตายตัวและไม่ได้เป็นหนึ่งเดียว แต่ผสมผสานซ้อนทับกันอยู่ (กิตติกาญจน์ หาญกุล, 2560: 202-205)

2. การท่องเที่ยวโดยชุมชน

เป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งชุมชนมีบทบาทการเป็นเจ้าของ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2560) ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีลักษณะสำคัญคือ การนำเอาทรัพยากรท่องเที่ยว

ที่อยู่ในท้องถิ่น ทั้งด้านธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่และวิถีการผลิตของชุมชนมาใช้เป็นปัจจัยหรือต้นทุนสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสม เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นของตนเอง โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ และตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากรและเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการท่องเที่ยว แบบการท่องเที่ยวเชิงชุมชนได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงการศึกษาวัฒนธรรม เป็นต้น ในการออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวโดยทั่วไปแล้ว การออกแบบการท่องเที่ยวมี 3 รูปแบบดังนี้ คือ รูปแบบ Hub and Spoke รูปแบบ Circle และรูปแบบ Open Jaw ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว (ฉันทซ์, 2552: 88-90)

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้มุ่งอธิบาย 1) การสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของเขตทุ่งครุ โดยจัดทำเป็นแผนที่แสดงมรดกทางวัฒนธรรม และ 2) จัดทำออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมชุมชนของเขตทุ่งครุ กรุงเทพฯ

เครื่องมือวิจัยและวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมทั้งปริมาณและคุณภาพ ประชากรกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน ประกอบด้วยผู้นำชุมชนในเขตทุ่งครุ นักพัฒนาชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระ อีหม่าม และครูในโรงเรียน โดยใช้วิธีแบบเจาะจง เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวแหล่งเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมในเชิงลึก และออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวตามแนวทางการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ การทำแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อย และการทำแผนที่ชุมชน สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยข้อมูลทั้งหมดนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และอธิบายเชิงพรรณนาตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

รูปที่ 1 การลงสัมภาษณ์ตรวจสอบแผนที่ชุมชน
ที่มา ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2560

ผลการวิจัย/การวิเคราะห์ข้อมูล

1. เขตทุ่งครุจากชุมชนเกษตรกรรม สู่วัฒนธรรมที่หลากหลายในเขตทุ่งครุ

ชุมชนเขตทุ่งครุเริ่มต้นจากชุมชนเกษตรกรรม โดยลักษณะการตั้งถิ่นฐานของคนรุ่นแรก ๆ เป็นการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลอง “River Linear Settlement” (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2561) โดยชุมชนแรกเริ่มประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนา และกสิกรรม ที่อาศัยน้ำจากคลองบางมดสำหรับการอุปโภคบริโภค ซึ่งคลองบางมดถือว่าเป็นคลองประวัติศาสตร์ที่สำคัญและมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตผู้คนในอดีต นอกจากนี้ คลองบางมดถือเป็นคลองย่อยในระบบคลองด่านและคลองบางขุนเทียน ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะของการเป็นเส้นทางสัญจรคมนาคมระหว่างบางกอกกับหัวเมืองทางตะวันตกและปากซีได้ในอดีต และยังเป็นทางระบายน้ำในฤดูน้ำหลาก ปัจจุบันคลองบางมดครอบคลุมในเขตจอมทอง ทุ่งครุและบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร (สำนักรักษาความสะอาด กรุงเทพมหานคร, 2546) มีความยาวประมาณ 15,800 เมตร ตามรูปที่ 2 ยังคงมีความสำคัญในด้านการคมนาคมของคนในชุมชน

รูปที่ 2 คลองบางมดในปัจจุบัน
ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2560

นอกจากนี้ชุมชนเขตทุ่งครุยังมีแหล่งทรัพยากรดินที่อุดมสมบูรณ์ โดยเป็นดินจืดที่มาจากตะกอนแม่น้ำที่ไหลลงมาและความเค็มของน้ำทะเลอ่าวไทย จึงเป็นดินลักษณะพิเศษที่เรียกว่าดินล็กจืดล็กเค็ม ในอดีตพื้นที่บริเวณแถบนี้เป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวที่สำคัญ ซึ่งในสมัยอดีตนั้นจะมีพื้นที่ส่วนหนึ่งว่านาหลวง ต่อมาเมื่อผู้นำพันธุ์ส้มบางกอกน้อยมาปลูกและได้ผลดี ทำให้ผู้คนหันมา

ประกอบอาชีพทำสวนส้มบางมด ซึ่งคนในพื้นที่ได้มีการทำสวนยกร่องที่มีชื่อเสียงว่าส้มบางมด ลักษณะของส้มบางมดมีรสชาติเปรี้ยวอมหวาน และมีซังมาก เปลือกบาง ต่อมาเมื่อการอพยพจับจองพื้นที่ของผู้คนที่เข้ามาประกอบอาชีพเป็นชาวสวนส้มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ชาวสวนได้ประสบปัญหาน้ำท่วมหลายครั้ง จนกระทั่งเกิดน้ำท่วมใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2526 จึงทำให้เกิดการละทิ้งอาชีพชาวสวน และหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน

ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของเมืองโดยมีการตัดถนนถนนประชาอุทิศ และมีการสร้างทางด่วนเฉลิมมหานคร เมื่อ พ.ศ. 2525 ที่เชื่อมระหว่างดินแดง ท่าเรือและดาวคะนอง การตั้งถิ่นฐานเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งถนน ที่เรียกว่า “Road Linear Settlement” (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2561) เนื่องจากถนนเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ ถนนจึงเป็นปัจจัยที่ดึงดูดให้คนจากกรุงเทพมหานครในและต่างจังหวัดเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นเรื่อย ๆ ภายหลังจากมีการตัดถนนเพิ่มเติมคือ ถนนพุทธบูชา และถนนกาญจนาภิเษก หรือวงแหวนอุตสาหกรรมทางตอนใต้ รวมทั้งเป็นพื้นที่ดอน น้ำไม่ท่วมเมื่อครั้งเกิดอุทกภัยเมื่อ พ.ศ. 2554 ทำให้ชุมชนทุ่งครุได้ขยายกลายเป็นชุมชนเมืองที่มีขนาดใหญ่ขึ้น

ข้อมูลเชิงปริมาณ

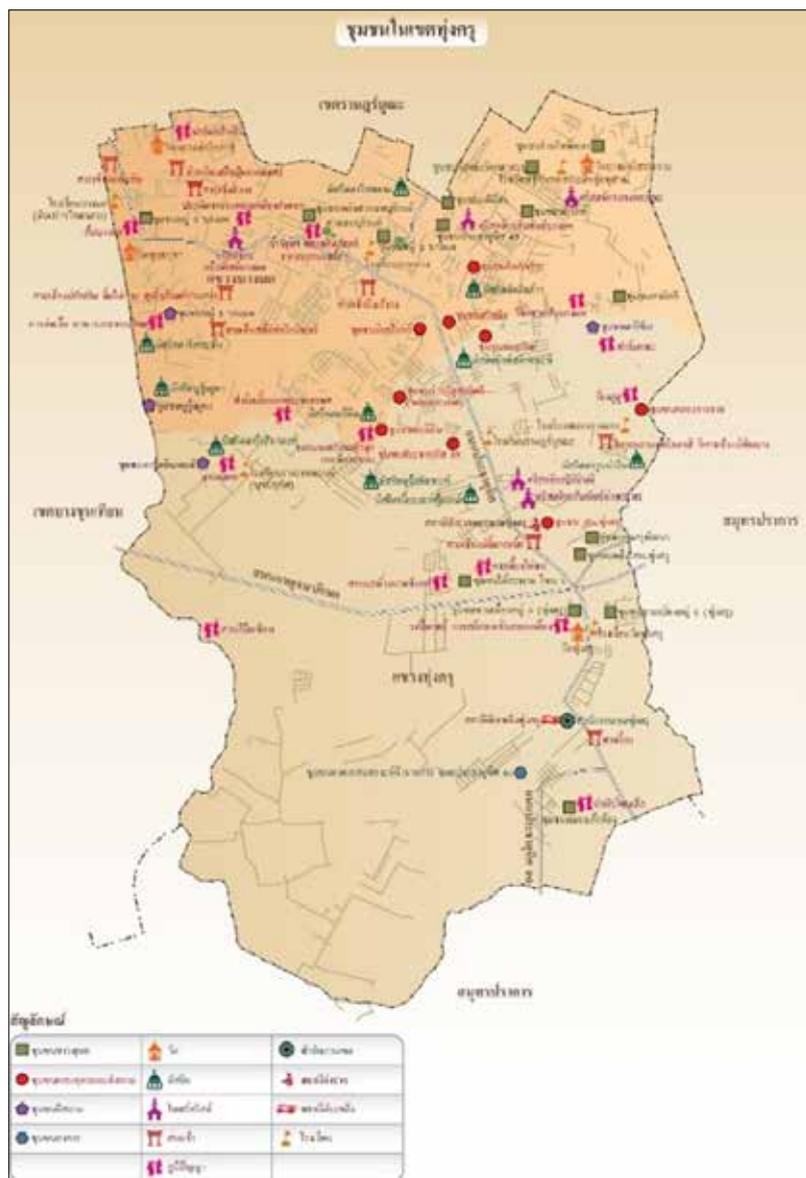
กลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย จำนวน 22 คน คิดเป็น 73.33 มีอายุตั้งแต่ 45 ปี ขึ้นไป จำนวน 25 คน คิดเป็นร้อยละ 83.33 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวน 19 คน คิดเป็นร้อยละ 63.33 นับถือศาสนาอิสลาม จำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 53.33 ประกอบอาชีพเกษตรกร จำนวน 8 คน คิดเป็นร้อยละ 26.67 มีประสบการณ์ทำงานในการประกอบอาชีพ ตั้งแต่ 11 ปี ขึ้นไป จำนวน 18 คน คิดเป็นร้อยละ 60.00 ส่วนใหญ่อาศัยในเขตทุ่งครุ ตั้งแต่ 11 ปีขึ้นไป จำนวน 16 คน คิดเป็นร้อยละ 53.33

ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ความเป็นพหุวัฒนธรรมในชุมชนเขตทุ่งครุ พบว่ามีชุมชนพุทธ 16 ชุมชน ชุมชนมุสลิม 4 ชุมชน และชุมชนผสมผสานระหว่างพุทธและอิสลาม จำนวน 9 ชุมชน ตามแผนที่ชุมชน โดยใช้สัญลักษณ์เป็นสีเหลี่ยม ห้าเหลี่ยมและวงกลมตามลำดับ ตามรูปที่ 3

จากการสำรวจชุมชนและการสัมภาษณ์เชิงลึกพบว่า การตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชน ในอดีตมาจากปัจจัยการชักชวนกันจากความสัมพันธ์ครอบครัวและเพื่อนฝูง เช่น ชุมชนมุสลิมที่ย้ายมาเป็นครอบครัวจากชุมชนปากลัดจังหวัดสมุทรปราการ เข้ามาตั้งหลักแหล่งที่ชุมชนคลองรางจากบุรีลุดดาและชุมชนหมู่ 5 บางมด ชุมชนมอญที่มาจากพระประแดงเข้ามาตั้งหลักชุมชนบริเวณวัดทุ่งครุ และบริเวณหลังวัดกลางนา เป็นต้น อีกปัจจัยหนึ่งมาจากทางเศรษฐกิจ เช่น ชาวไทยพุทธที่ย้ายจากการไล่ที่จากกรุงเทพฯ

ตอนในเข้ามาอาศัยในชุมชนอิตตกว่า เป็นต้น โดยแต่ละกลุ่มมาเข้าตั้งหลักแหล่งก็จะทำการประกอบอาชีพตามถนัด เช่น เกษตรกรรม หรือรับจ้าง ทำการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่งไรก็ดี เรื่องการย้ายถิ่นฐานก็ยังคงพบว่า แนวโน้มมากขึ้นในกลุ่มคนไทยพุทธ และไทยจีน เนื่องจากเผชิญปัญหาความเสื่อมโทรมทางสิ่งแวดล้อม และการกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนภายนอกชุมชน ยกเว้นชุมชนมุสลิมที่มีการย้ายถิ่นฐานค่อนข้างน้อย

รูปที่ 3 แผนที่แสดงแหล่งวัฒนธรรมภูมิปัญญาของเขตทุ่งครุ
ที่มา : ออกแบบโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2561

เนื่องจากมีความสัมพันธ์เชิงครอบครัวที่ค่อนข้างเหนียวแน่นตามหลักศาสนา ปัจจุบันในเขตทุ่งครุได้มีแรงงานต่างชาติเข้ามาอาศัยชั่วคราว เช่น เมียนมา เข้ามาทำงานเป็นแรงงานก่อสร้าง และอื่น ๆ

ด้านสังคมและเครือข่ายชุมชนพบว่าลักษณะชุมชนในเขตทุ่งครุมีทั้งลักษณะชุมชนเมือง ชานเมืองแออัด และอาคารสูง โดยคนในชุมชนแออัดและอาคารมีลักษณะเหมือนชุมชนเมือง มีความเป็นปัจเจกยิ่งขึ้น ส่วนชุมชนชานเมือง ยังคงความเป็นวิถีชาวสวนดั้งเดิม มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เนื่องจากอาศัยอยู่ร่วมกันมานาน และมีบ้านเรือนใกล้ชิดกัน ส่วนเครือข่ายชุมชนพบว่า แต่ละชุมชนมีการจัดตั้งเครือข่ายในรูปแบบต่าง ๆ เช่น อาสาสมัครสาธารณสุข อาสาสมัครป้องกันสาธารณภัย ซึ่งทำหน้าที่ในการให้ข้อมูลและช่วยเหลือคนในชุมชน

ความเป็นอัตลักษณ์ตัวตนในชุมชนสามารถเห็นได้จากแหล่งวัฒนธรรมชุมชนที่ปรากฏในชุมชน จะเห็นว่าศาสนสถาน เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมของคนในชุมชนในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา การเป็นศูนย์กลางของการพบปะของคนในชุมชน เป็นศูนย์กลางของแหล่งภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม รวมทั้งประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาที่แสดงให้เห็นตามแต่ละลักษณะของวัฒนธรรมชุมชนดังนี้

ชุมชนพุทธ การตั้งหลักแหล่งของชุมชนไทยพุทธทั่วไป จะมีวัดจะเป็นศูนย์กลางในการจัดกิจกรรมตามวันสำคัญทางศาสนา เช่น กิจกรรมเวียนเทียน ฯลฯ รวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น งานศพ ฯลฯ และเป็นศูนย์กลางการติดต่อพูดคุยพบปะของคนในชุมชน ซึ่งในเขตทุ่งครุมีวัดทั้งหมด 4 แห่ง โดยวัดเหล่านี้ วัดยังเป็นศูนย์กลางของภูมิปัญญาทางงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปท้องถิ่นจากที่ต่าง ๆ เช่น วัดบางมดโสราราม (วัดกลางนา) ที่มีศิลปะสุโขทัย ลพบุรีและอยุธยา ที่แสดงให้เห็นถึงการหลอมรวมของความงามทางพุทธศิลป์ อย่างไรก็ตาม วัดยังมีบทบาทเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจด้วย เช่น วัดพุทธบูชา มีพื้นที่สำหรับการจัดตลาดนัดชุมชน ในวันพุธของเดือน ตามรูปที่ 4

รูปที่ 4 ตลาดบกที่วัดพุทธบูชา

ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2560

ส่วนชุมชนมุสลิมนั้น การตั้งหลักแหล่งตั้งแต่ชุมชนหมู่ 2 บางมดที่ถนนประชาอุทิศ ซอยประชาอุทิศ 28 จนกระทั่งถึงถนนเลียบบางหวนวงแหวนอุตสาหกรรมอีกบริเวณหนึ่งก็เป็นบริเวณถนนพุทธบูชา ซอย 36 ซึ่งโดยส่วนใหญ่ ชุมชนมุสลิมจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา เช่น การละหมาด การทำพิธีการในงานสำคัญ เช่น งานวันเมาลิด งานอิซกีโบร์ งานตรุษ เป็นต้น รวมทั้งยังเป็นสถานที่เรียนรู้เช่น สอนหลักธรรมและภาษาอาหรับ ฯลฯ ในบางชุมชนอาจจะเป็นการสร้างบาแลก่อนที่จะมีการจัดสร้างมัสยิด จากการสัมภาษณ์กลุ่มมุสลิมกลุ่มแรก ๆ ได้แก่ ตระกูลบุญมาและทองทา ได้อพยพเข้ามาอยู่ในเขตทุ่งครุมาจากระประแดง โดยตั้งแหล่งอยู่บริเวณถนนครุโน เข้ามาบุกเบิกทำนา ทำสวน ภายหลังจึงมีการจัดตั้งมัสยิด เพื่อใช้ประกอบศาสนกิจต่าง ๆ ตามที่กล่าวข้างต้น ดังนั้นมัสยิดถือเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของคนมุสลิม และยังเป็นสถานที่พบปะทางสังคม และศูนย์กลางการทำกิจกรรมของพี่น้องมุสลิม ปัจจุบันเขตทุ่งครุมีทั้งหมด 10 แห่งโดยมัสยิดที่เก่าแก่และสำคัญ คือมัสยิดดารุนนออีมและนัรูลฮุดดา นอกจากนี้ยังมีมัสยิดอัลอิสติกอมาห์ (มัสยิดอาจารย์แข็ง) ที่ถือว่าเป็นมัสยิดที่มีสัปบุรุษมากที่สุดในเขตทุ่งครุ ตามรูปที่ 5

รูปที่ 5 มัสยิดอัลอิสติคคอมะห์ ที่มีสัปบุรุษมากที่สุด
ที่มา : ภาพถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2560

ชุมชนสำหรับคริสต์ศาสนานั้น ในเขตทุ่งครุมีชาวคริสต์น้อยมาก โดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มนิกายของโปสเทสแตนท์ มีจำนวนโบสถ์คริสต์ 5 แห่ง มีลักษณะเป็นการเช่าอาคารพาณิชย์ จึงทำให้เกิดการย้ายตำแหน่งอยู่เสมอ สำหรับการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาจะเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่าง คริสตชนที่จะร่วมกิจกรรมของโบสถ์ต่าง ๆ นั้น

ส่วนศาลเทพารักษ์จีนและไทย เกิดจากการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความศรัทธาร่วมกัน ในบางครั้งการจัดสร้างสำหรับชาวไทยจีนก็มีความเกี่ยวข้องทางตระกูล (แซ่) ด้วย ซึ่งศาลเทพารักษ์นี้จะมีการจัดงานพิธีทางศาสนาอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง เช่น งานเทศกาล เพื่อเป็นการรักษาประเพณีความเชื่อที่สืบทอดต่อกันมา ในอดีตชาวจีนที่เข้ามาอยู่แรกเริ่มส่วนมากทำการเกษตรกรรม และทำการค้าโดยเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างชุมชนและภายนอก จึงมีการสร้างศาลเทพารักษ์หรือศาลเจ้าเพื่อเป็นเสมือนที่พึ่งทางจิตใจของคนจีน ซึ่งรวมถึงคนไทยในชุมชนที่จะมาทำกิจกรรมร่วมกันที่ศาลเทพารักษ์เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในการขอพรในการทำมาหากิน เพื่อเป็นการแก้บนและขอโชคลาภ ในเขตทุ่งครุมีศาลเทพารักษ์ทั้งหมด 9 แห่ง ศาลเทพารักษ์ส่วนมากตั้งอยู่บนที่ดินของเอกชน แบ่งเป็นศาลเทพารักษ์จีน 7 แห่ง และศาลเทพารักษ์ไทย 2 แห่ง โดยเทพารักษ์จะมีทั้งไทยและจีน ได้แก่ หลวงพ่อโอสถีสี เจ้าแม่ทับนาง เจ้าแม่กวนอิม เจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จิ้งจก ปิ้งเจ้ากวง และเจ้าแม่ทับทิมริมคลองบางมด ตามรูปที่ 6

รูปที่ 6 ศาลเจ้าแม่ทับทิมริมคลองบางมด
ที่มา : ถ่ายโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2560

ในเขตทุ่งครุยังมีภูมิปัญญาความรู้ด้านต่าง ๆ ที่ยังคงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในอดีต เช่นอาชีพเกษตรกรรม เช่นการปลูกส้มบางมด ฯลฯ หรือวัฒนธรรมงานอดิเรก ได้แก่ การเลี้ยงนกเขา ไก่ชน เป็นต้น ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมแหล่งภูมิปัญญา 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ประเภทเกษตรกรรม ได้แก่ สวนส้มบางมด (ชุมชนหมู่ 3 บางมด) กลุ่มสหกิจเลี้ยงแพะ (ชุมชนดาริซีน) บริษัทกล้วยไม้ไทย จำกัด (ชุมชนหมู่ 3 บางมด) ประเภทหัตถศิลป์ ได้แก่ งานทำหัวโขนเล็ก (ชุมชนคลองแก้วห้อง) หล่อทองเหลือง (ชุมชนหมู่ 3 บางมด) เป็นต้น 2) ประเภทวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ลีเกี๊ยะ (ชุมชนคลองรางจาก) กระบี่กระบอง (ชุมชนคอลลิติน) วงปี่พาทย์ (ชุมชนหมู่ 5 ทุ่งครุ) กลุ่มเลี้ยงไก่ชน (ชุมชนได้สะพานโชน 1) ชมรมนกเขาชวา (ชุมชนคอลลิติน) 3) ประเภทอาหารและขนมไทย เช่น ชุมชนหมู่ 5 บางมด 4) ประเภทเครื่องใช้ เช่น ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าวและการทำวาว (ชุมชนหลังสวนธนบุรีรมย์) การต่อเรือ (ชุมชนหมู่ 5 บางมด) การทำยกยอ (ชุมชนดารุ์ลือบาตะห์)

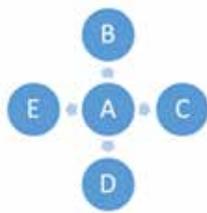
จะเห็นว่าในเขตทุ่งครุมีมรดกทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรมและประเพณีวิถีชีวิต อาชีพ ความเป็นอยู่ที่จับต้องไม่ได้ด้วย จึงถือว่าเป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ควรเพิ่มมูลค่าโดยพัฒนาทั้งวิถีชีวิตและพื้นที่ผ่านด้วยการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-based Tourism) ถือเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งต่อไป

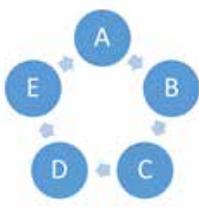
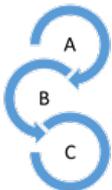
2. การออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยวโดยชุมชน

จากการสำรวจแหล่งภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมของเขตทุ่งครุ พบว่าชุมชนชานเมือง เช่น ชุมชน หมู่ 3 หมู่ 5 บางมด และนวลสุตา มีความน่าสนใจในการออกแบบเส้นทางการท่องเที่ยว เนื่องจากมีแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและยังคงธำรงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมอยู่ และมีแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่ถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ได้แก่ วัดหลวงพ่อโอภาสี เป็นได้รับความเคารพศรัทธาจากคนในชุมชนมาก รวมถึงประชาชนใกล้เคียง ซึ่งจะเห็นได้จากการมีการจัดตั้งศาลจำลองหลายแห่ง ทั้งในพื้นที่เขตทุ่งครุและในจังหวัดใกล้เคียงอย่างสมุทรสาครด้วย วัดพุทธบูชาเป็นศูนย์รวมของวัดฝ่ายธรรมยุติที่สำคัญของชุมชน มัสยิดนวลสุตาเป็นเพียง

มัสยิดแห่งเดียวที่ยังคงรักษาสภาพโครงสร้างเดิมจากไม้ศาลเจ้าแม่ทับทิมริมคลองบางมดที่มีรูปสลักไม้เจ้าแม่กวนอิมตามคำบอกเล่าจากคนในท้องถิ่นว่าอัญเชิญขึ้นมาจากน้ำสวนส้มและสวนมะพร้าวในชุมชนหมู่ 3 บางมด ตลาดนัดมดตะนอยที่จัดทุกวันอาทิตย์ สัปดาห์ที่ 2 ของเดือน เป็นต้น จากที่กล่าวจะพบว่า ชุมชนชานเมืองในเขตทุ่งครุมีทุนทางวัฒนธรรมและสังคมที่สามารถจัดรูปแบบการท่องเที่ยวโดยการจัดทำเป็น 3 รูปแบบ (ฉันทิช, 2552: 88-90) โดยเส้นทางการท่องเที่ยวทั้งหมดนี้ โดยอาศัยแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในเขตทุ่งครุ ซึ่งเป็นเส้นทางที่เหมาะสมแก่นักเรียนและผู้ที่มีสนใจในเรื่องศาสนา โดยเส้นทางทัศนศึกษาเพียง 1 หรือครึ่งวันได้ตามความต้องการของนักท่องเที่ยวตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงการออกแบบการท่องเที่ยว

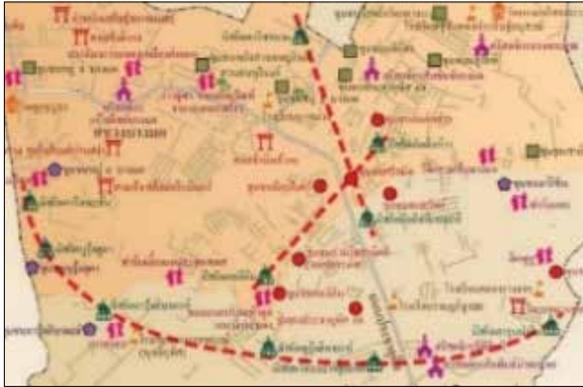
ประเภทของรูปแบบ	เส้นทางการท่องเที่ยวแหล่งวัฒนธรรม	หมายเหตุ
1) การจัดรูปแบบเส้นทางนำเที่ยวแบบ Hub and Spoke	ใช้ชุมชนหมู่ที่ 3 เป็นศูนย์กลาง ไปยังที่ต่าง ๆ คือ ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดหลวงพ่อโอภาสี และมัสยิดนวลสุตา	เหมาะสำหรับการอยู่ค่ายพักแรมที่ไม่ไกลจากแหล่งท่องเที่ยวเรียนรู้ได้

2) การจัดรูปแบบเส้นทางนำเที่ยวแบบ Circle	เริ่มจากวัดหลวงพ่โอภาสี ศาลเจ้าแม่ทับทิม สวนส้ม ศาลเจ้าแม่ทับทิมลิ้มไต้ฮวง ภูมิปัญญาประติมากรรมทองเหลือง และกลับมาที่วัดโอภาสี	เป็นการจัดการท่องเที่ยวเปลี่ยนสถานที่ไปเรื่อย ๆ เป็นวงกลม
3) การจัดรูปแบบเส้นทางนำเที่ยวแบบ Open Jaw	เริ่มจากวัดพุทธบูชา ศาลเจ้าบึงเต้าก และมัสยิดอัลอิสติกอมะห์	เป็นการจัดการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของพื้นที่ โดยอาจจะไม่แวะสถานที่อื่นที่นักท่องเที่ยวไม่สนใจก็ได้

สรุปและอภิปรายผล

1. **ความเป็นพหุวัฒนธรรมในชุมชนทุ่งครุ** จากการศึกษาสะท้อนให้เห็นถึง อัตลักษณ์บนความเป็นตัวตนบนความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multiculturalism) ของชุมชนทั้ง 29 ชุมชนในเขตทุ่งครุ มีลักษณะสภาพสังคมที่เป็นพหุวัฒนธรรมตามแนวคิดทางศาสนาพุทธ อิสลาม คริสต์ศาสนาและจีน ที่ได้สร้างความเข้มแข็งแก่ตนเองจากการตั้งศาสนสถานและประเพณีต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับงานของพัชรินทร์ (พัชรินทร์, 2546) ภาพลักษณ์และอัตลักษณ์ของวิถีชีวิตคนในชุมชนมาจากองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบทางประเพณี พิธีกรรมที่สามารถสัมผัสได้และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกัน รวมทั้งมีการเรียนรู้ปรับเปลี่ยน และ

ผสมผสานอยู่ร่วมกันกับวัฒนธรรมชาติพันธุ์อื่น เช่น การทำอาหารไทยโดยมุสลิม (ชุมชนหมู่ 5 บางมด) ซึ่งสอดคล้องกับงานของนพวรรณและวรวิทย์ ที่ (นพวรรณและวรวิทย์, 2561) ว่า ความเป็นพหุวัฒนธรรมควรมีการส่งเสริมเรียนรู้เพื่อคงคุณค่าของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ เช่น ชุมชนมุสลิมที่มีการตั้งถิ่นในเขตทุ่งครุ มาจากการชักชวนกันของเครือข่ายครอบครัว ซึ่งสอดคล้องกับงานของสมาน (สมาน, 2531) ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพมหานครมาจากกระจายตัวจากที่เดิมไปสู่ที่ตั้งใหม่ (Neighborhood effect) แต่ลักษณะของชุมชนมุสลิมในเขตทุ่งครุพิเศษกว่าคือ ที่มีลักษณะเป็นรูปเดือนเสี้ยวตามรูปที่ 7 ซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาต่อไป

รูปที่ 7 ที่ตั้งของมัสยิดในเขตทุ่งครุ
ที่มา ออกแบบโดยผู้วิจัย เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2561

2. การออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชน ถึงแม้ว่า ชุมชนในเขตทุ่งครุจะมีแนวโน้มที่เป็นลักษณะชุมชนเมืองมากขึ้น แต่ก็ยังมีชุมชนชานเมืองที่ยังคงรักษารากวิถีชีวิตแบบชาวสวนดั้งเดิม มีแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่เป็นหลากหลายทั้งพุทธ มุสลิม และจีนอย่างลงตัว ถือเป็นต้นทุนสำคัญของชาวบ้านในชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยเส้นทางท่องเที่ยวทั้ง 3 เส้นทางเป็นเส้นทางที่ยึดหลักในเรื่องของแหล่งวัฒนธรรมการเรียนรู้ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานของมณีวรรณ (มณีวรรณ, 2555) ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อให้เห็นอัตลักษณ์และคุณค่าของแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐโดยเฉพาะสำนักงานพัฒนาชุมชน เขตทุ่งครุควรมีบทบาทในการเป็นผู้ประสานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการกระตุ้นและส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยเน้นการคงอยู่ของความเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน และความเป็นพหุวัฒนธรรมของชุมชนในเขตทุ่งครุ นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐควรให้การสนับสนุนงบประมาณเกี่ยวกับกิจกรรมพัฒนาอาชีพทางการท่องเที่ยวให้กับชุมชนด้วย

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

สำนักพัฒนาชุมชน เขตทุ่งครุ โรงเรียนในชุมชน และชุมชนสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาอาชีพทางการท่องเที่ยว และเป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน อย่างไรก็ตาม สำนักงานพัฒนาชุมชน และชุมชนควรมีการศึกษาลงเพิ่มเติมเกี่ยวกับความต้องการของนักท่องเที่ยวและรูปแบบการบริหารจัดการของการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้เข้าใจในความสนใจของนักท่องเที่ยวและบทบาทหน้าที่ของชุมชนเอง นอกจากนี้ ส่วนโรงเรียนและสถาบันการศึกษาควรมีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในชุมชน เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้วัฒนธรรมภายในท้องถิ่นที่มีความหลากหลายในเขตทุ่งครุ

เอกสารอ้างอิง

- กิตติกาญจน์ หาญกุล. (2560). จริยธรรมการอยู่ร่วมกันของชุมชนพหุวัฒนธรรม : กรณีศึกษาปฏิบัติทางสังคมของชุมชน
คลองหกในเขตชลประทานทุ่งรังสิต จังหวัดปทุมธานี. ใน **แรงงานเพื่อนบ้านกับคนไทย : ทำงานและอยู่ร่วมกัน
ด้วยความเข้าใจ**. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ป๋วย อึ๊งภากรณ์.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2561). **การท่องเที่ยวโดยชุมชนอย่างยั่งยืน**. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2561, จาก
<http://www.tatreviewmagazine.com/article/cbt-thailand/>
- ฉันทิช วรรณถนอม. (2552). **การวางแผนและการจัดนำเที่ยว**. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- นพวรรณ ตรีศิลป์และวรัรักษ์ สุเมธ. (2561, กรกฎาคม-ธันวาคม). การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว กรณี
ศึกษากาดบ้านฮ่อม ชุมชนมุสลิมบ้านฮ่อม จังหวัดเชียงใหม่. **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ**. 20(1): 47-48.
- พัชรินทร์ เวียงชัย. (2546). **แนวความคิดในการอนุรักษ์ชุมชนไท-โคราช : กรณีศึกษาหมู่บ้านพระเพลิง**. สถาปัตยกรรม
ศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มนีวรรณ ชาตวนิช. (2555, กรกฎาคม-ธันวาคม). การจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในชุมชนตลาดพลู เขตธนบุรี.
วารสารกระแสวัฒนธรรม. 13(14): 22.
- ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเขตทุ่งครุ. (2561). **รายงานการประเมินตนเองของสถานศึกษา
ปีงบประมาณ 2559** สืบค้นเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2561 จาก [http://202.29.172.133/sar/
sar/1210490000_2559.pdf](http://202.29.172.133/sar/sar/1210490000_2559.pdf)
- สมาน ธีรวัฒน์. (2531). **การตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร** อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภูมิศาสตร์.
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2561). **รายงานโครงการจัดทำแผนแม่บทการปรับปรุง พื้นที่ และอนุรักษ์ ย่านใน
กรุงเทพมหานคร**. สืบค้นเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2561 จาก [www.bma-cpd.go.th/files/admin/Inhouse
ProgressReport5301.html](http://www.bma-cpd.go.th/files/admin/InhouseProgressReport5301.html)
- สำนักรักษาความสะอาด กรุงเทพมหานคร (2546). **คู่มือประชาชนคนรักคลอง**. กรุงเทพมหานคร : มปท.
- สำนักพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร. (2561). **ข้อมูลชุมชนกรุงเทพ**. สืบค้นเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2561 จาก [http://www.
bangkok.go.th/social/page/sub/3607/](http://www.bangkok.go.th/social/page/sub/3607/)